

Mikko Lahtinen

Affektit Auran Akatemiassa

Tunteet ja sympatia. Turun Akatemian väitöskirjoja 1700-luvulta. Toim. Jukka Sarjala. Latiinan kielestä suomentanut Sari Kivistö. Faros, Turku 2003. 112 s.

Affektilla ymmärrän ruumiin tiloja, jotka lisäävät tai vähentävät, auttavat tai estävät ruumiin omaa toimintakykyä, ja samaten näiden tilojen ideoita. (Spinoza, *Etiikka*, III, määr. III (s. 138), suom. Vesa Oittinen)

Turun henki

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) presidiolla esitetyn kolmen väitöskirjan suomennoskokoelma on oiva todiste siitä, että 1700-luvun Turun Akatemialla on tarjottavaa myös nykypäivän opinhaluisille. Sari Kivistön sujuviksi suomenta-

mista oppinnäytteistä ensimmäisessä *Huomioita affekteista (Observationes circa affectus*, 1778) respondentti oli Abraham Eenquist, kahdessa jälkimmäisessä *Ihmismielen sympatiasta (De sympathia animorum humanorum)* Isak Hoeckert (alkuosa, 1778) sekä veljensä Josef Hoeckert (loppuosa, 1780). Tarkempaa tietoa ei ole siitä, rajoittuiko nuorten respondenttien rooli ajan tavanomaisen käytännön mukaisesti dissertaatioiden puolustamiseen väitöstilaisuudessa sekä painokulujen suorittamiseen isäpapan kukkarosta. Ehkä nämä alle kahdenkymmenen painosivun laajuiset

esitykset oli kirjoitettu ainakin Porthanin sanelusta, sillä argumentaation selkeys, esimerkkien osuvuus ja kirjallisuusviitteiden oppineisuus kielivät kirjoittajan syvällisestä oppineisuudesta ja hiotuneesta ilmaisusta.

Porthan siirtyi vuonna 1777 Turun Akatemian kirjastonhoitajan tehtävistä kaunopuheisuuden ja runouden (*eloquentia & poëseos*) professoriksi. Oppituoli tarjosi hänelle oivallisen tilaisuuden yhdistää antiikin Rooman ja muun kirjallisuuden tietämys nuorison kasvatukseen valistuksen eloisassa hengessä. Antiikin auktorit eivät olleet Porthanin ope-

tuksessa ikävyyttävän latinan läksynluvun välikappaleita, vaan eläviä kirjailijoita, joiden teokset tarjosivat oikein käytettyinä kaiken tarpeellisen oman ajan moraalia koskevien kysymysten luotaamiseksi. Tämä *antiikin* ja *modernin* dialektinen yhteys on näkyvissä myös Eenquistin affekteja ja Hoeckertin veljesten sympatiata käsittelevissä opinnäytteissä. Porthanin piirissä oltiinkin ajan hengessä osallisina, sillä affekteista, sympatiasta ja muista olennaisista sosiaalisista tunteista ja tuntemuksista oli käyty kiihkeää keskustelua ainakin Spinozan *Etiikan* (1674) ajoista saakka.

Sosiaalisten tuntemusten merkitys oli akuutti asia, sillä porvariston nousun myötä sosiaalinen kanssakäyminen sai yhä uusia ja rikkaampia muotoja. Kansalaisyhteiskuntien ja porvarillisen julkisuuden kehityksessä maun, kauneuden, muodin, moraalin, passioiden, kansankielisen

kirjallisuuden (antiikin käänöksistä journaaleihin, makasiineihin ja toisaalta filosofien oppeihin ja pappien saarnoihin saakka) yms. kysymykset tulivat uudella tavalla akuuteiksi. Selvääkin selvempää oli, ettei valtakuntia voitu säilyttää tai mullistaa pelkän pakon voimalla, vaan tarvittiin myös *suostuntaa*. Vaikka vuosisadan huipennukseen, Ranskan suureen vallankumoukseen sisältyikin terrorin epookki, ei tapahtumasarjaa kokonaisuudessaan ja kaikessa laajuudessaan voinut ymmärtää erillään koko valistuksen vuosisadan intellektuaalisesta ja moraalisesta kehityksestä. Siinä ei ollut kysymys pelkästään aatteista ja ideoista, vaan myös tuntemuksista ja tunnetiloista, jotka epidemian lailla levittivät ajan aatteita ja ideoita yhä uusille seu-
duille ja elämänalueille.

Affectus

Kuten Jukka Sarjala esipuheessaan muistuttaa, ensimmäisen väitöskirjan otsikon *affectus* on latinan verbin *afficere* partisiipin perfekti, joka tarkoittaa ”aiheutettua”, ”johonkin tilaan saatettua”: ”Sanalla on kuvattu tilaa, jossa ihminen tai muu elävä olento on toiminnan kohteena, alttiina, *passiossa*.” (16) Huomautus on tuiki tarpeellinen, sillä nykykielen ”affekti” on substantiivi, ei verbimuoto. Jos tätä eroa ei pidetä mielessä, myös Porthanin ”affekteja” koskevien näkemysten ymmärtäminen hankaloituu. *Affectus* ei ole sama asia kuin ihmiseen tai muuhun elävään olentoon ulkoapäin vaikuttava ärsyke (*affectio*, vaikutus), eikä myöskään mielen sisäisesti vaikuttava ja ruumiissakin tuntuva yksittäinen tunne tai tuntemus, kuten esimerkiksi vihan, häpeän tai säälin tuntemus. Sen sijaan nämä ja muut

tuntemukset ja niitä tuottavat ja voimistavat ”ulkoiset” kiihokkeet (esim. aistiärsykkeet) voivat synnyttää elävässä olennossa *affektoituneen tilan* tai *affektoida* ihmisen. Tällöin on ongelmallista sanoa, että ”affektit vaikuttavat” ihmisessä tai ihmiseen, sillä ennemminkin ihminen *on* affektoitunut, ”tilaan saatettu” tai ”vaikuttuneessa tilassa”. Esimerkiksi inhimillisen kärsimyksen näkeminen voi aiheuttaa voimakkaan säälin tuntemuksen, mikä affekttoi ihmisen voimakkaan myötätunnon tilaan, jossa hän ehkä ryhtyy auttamaan kärsiviä. *Affectus* viittaa siis ”kokonaisvaltaiseen” hengen ja ruumiin tilaan, ei mekaaniseen vaikutuksen ja seurauksen väliseen suhteeseen.

Porthan myöntää, että affektoituneisuudessa on aste-eroja, mutta

niistä huolimatta ”vasta silloin tulee käyttää affektin nimeä, kun mielenliikkeet ovat erityisen kiivaista eli ylittävät totutun määrän ja kohtuuden” (44). Näin ollen esimerkiksi vihan tuntemus on ”affekti” vasta kun vihan tunteen aiheuttama mielenliikutus on poikkeuksellisen voimakas. Ihminen lienee tällöin ”vihan vallassa”. Vihan tuntemus itsessään ei siis vielä ole ”affekti”, vaan viha voi saattaa ihmisen kiihtymyksen tilaan, joka ilmenee esimerkiksi vihanpurkauksena.

Porthan kiistää Descartesin näkemyksen, jonka mukaan affektoituneisuus olisi passiivinen mielentila. Päinvastoin, juuri affektoituneet ihmiset voivat olla todella toimeliaita, mikä myös näkyy ruumiin liikkeissä ja aistimuksissa. Huomattavista vai-

kutuksistaan johtuen ”affektien” analyysilla tulee olla keskeinen asema myös pedagogiikan kysymysten kohdalla. Myös ne filosofit ovat väärässä, jotka väittävät tietynlaisen affektiivisuuden olevan yksilön synnynnäinen taipumus. Luonto on kylläkin antanut ihmiselle affektoitumisen kyvyn, mutta millaisen *sisällön* se saa ja millaisiin tekoihin se johtaa, on kasvatuksesta riippuva yhteisöllis-kulttuurinen asia. (45–46) Sitä Porthan ei suinkaan rajoittanut lastenkasvatukseen tai koulunkäyntiin. ”Kasvatuksen” kysymykset ulottuvat *makuun ja moraaliin* saakka, sillä myös niiden kehityksessä jäljittelyllä, samastumisella, mielikuvituksella, esimerkin seuraamisella ja esikuvallisuudella on keskeinen asema.

Porthan ei myöskään aseta ”tun-

netta” järjen (*ratio*) tai arvostelukyvyn (*prudentia*) vastakohtaksi. Päinvastoin, vailla tunteen paloa ja intomieltä (entusiasmi) järki ei voi muodostua yhteisöä elehdyttäväksi voimaksi. Tieteen ja taiteen kukoistuskaudet olivat olleet myös innostuksen epookkeja. Yhä uusiin ihmisiin tarttunut *innostus* ja *kiivas vimma* onkin leimannut niiden kaupunkien ja akatemioiden elämää, joissa jokin taiteen tai tieteen laji on hetkessä kehittänyt huippuunsa. (72–73)

Yhteisön intellektuaalisen ja moraalisen *yhteisyyden* lähtökohta – niin hyvässä kuin vähemmän hyvässäkin – oli siinä, että ihmiset suostuvat tuntemaan samoja tuntemuksia kuin muutkin tuntevat ja ajattelemaan samoja ajatuksia kuin muutkin ajat-

televat. Nytkään kysymys ei ollut vain lasten kasvatuksesta, vaan myös varttuneempien yhteiselämästä niin avioliitossa kuin julkisessa kanssakäymisessä:

”Hieman kypsempään ikään ehdittyämme emme kykene suorittamaan tehtäviämme tai seuraamaan argumentteja tai nauttimaan kanssakäymisen ihanuudesta, jos emme omaksu toinen toistemme käsityksiä ja ideoita. Kun vihdoinkin opimme käyttämään järkeämme, muiden ratkaisut näyttävät meistä usein oikeudenmukaisilta ja luonnollisilta, ja ne johtavat meitä arvioimaan asioita samoin.” (60–61)

Sympatia

Yhteisyyden edellytyksenä on *sympatia* eli ihmisten osallisuus toinen toistensa heikompiin tai vahvempiin ”vaikuttuneisuuden” tiloihin. Esi-merkiksi hyväntahtoisuus voi muodostua yhteisössä vallitsevaksi moraaliseksi periaatteeksi, jos affektiivinen hyväntahtoisuuden tila toistuu empatian voimasta yhä uusien ihmisten elämässä ja muodostuu vallitsevaksi tavaksi ja moraalin elementiksi. Juuri *sympatian* voimasta affektius – minkä sisällön ja suunnan se sitten saakin – on *sosiaalinen* ilmiö.

Sympatiaa käsittelevän dissertaation jälkimmäisessä osassa affektiutta ja *sympatiaa* tarkastellaan kaunopuheisuuden ja kirjallisuuden näkökulmasta. Puhujan tai kirjoittajan on pyrittävä ”valloittamaan

kuulijoiden ja lukijoiden mielet ja valamaan niihin menestyksellisesti omia ajatuksiaan ja mielenliikkeitään” kuitenkin ”todenmukaisuutta rikkomatta” (83). Onnistuakseen tehtävässään puhujan tai kirjoittajan on kyettävä ”kiihottamaan affekteja taitavasti ja menestyksellisesti, hänen on ennen muuta tunnettava tämä oppi hyvin ja käytettävä sympatian voimaa viisaasti” (87).

Affektius onkin kaikkein tehokkain suostuttelun välikappale ja ”tähän yhteen asiaan tiivistyy koko kaunopuheisuuden voima ja ikään

kuin sen elämä” (87). Puhujan on kyettävä siirtämään omassa rinnassaan hehkuva tunteen palo kuulijoihin, historioitsijan on kuvattava muinainen tapahtuma niin eloisasti, että lukija tuntee olevansa siinä osallisena (93), opettajan on käsiteltävä antiikin kirjailijoiden teoksia siten, että niiden opeista voi muodostua oppilaalle ”suloista kiihtymystä” aiheuttava esikuva (98–99). Tähän ei päästä, mikäli opettaja ei ole itse koskaan affektoitunut auktoireistaan tai on menettänyt kykynsä ”jatkuvan toiston kyllästyttämänä”, ja sen

tähden myös ”lasten mielet muuttuvat viimein karkeiksi ja moukka- maisiksi ja paatuvat kaikkea kau- neutta kohtaan” (99). Moista affekti- köyhyyttä vastaan Porthanin suuntasi oman intomielensä, eikä suotta, sillä hänen johdollaan laadituista disser- taatioista voi vieläkin affektoitua.